

Izabela Jarosińska

Młodopolski świat wyobraźni

Biuletyn Polonistyczny 17/51, 78-84

1974

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

MŁODOPOLSKI ŚWIAT WYOBRAŹNI

Sprawozdanie z sesji naukowej

W dniach 5-6 listopada 1973 r. odbyła się w Pałacu Staszi-
ca w Warszawie konferencja naukowa na temat: "Młodopolski świat
wyobraźni", zorganizowana przez Pracownię Historii Literatury
Okresu Młodej Polski IBL PAN.

Konferencję rozpoczął prof. dr Jan N o w a k o w s k i (WSP
Taraków) referatem "Persefona i Charon", w którym szczegółowej
analizie poddane zostały funkcje artystyczne i ideowe mitu e-
leuzyńskiego w wybranych tekstach literackich okresu Młodej
Polski. Najwięcej uwagi poświęcił autor pojawieniu się tego mi-
tu w "Nocy listopadowej" Wyspiańskiego. Analiza tego utworu do-
prowadziła autora do wniosku o głęboko odrodzeńczym charakte-
rze sensu mitu eleuzyńskiego w "Nocy listopadowej". Złączony z
wiarą w palingenezę i odniesiony do powstania listopadowego, po-
twierdzał - za romantyzmem - wartość "daremných ofiar". W li-
teraturze epoki była to charakterystyczna interpretacja - re-
ferent przywołał niektóre kwestie związane z pojawieniem się
mitu eleuzyńskiego w "Popiołach" Żeromskiego i "Oziminie" Be-
renta.

Kolejny referat wygłosił doc.dr hab. Ireneusz O p a c k i
(UŚl.) nt.: "Dzieło sztuki w metaforyce liryki młodopolskiej".
Odpowiadał w nim na pytanie, w jaki sposób w strukturze meta-
foryki lirycznej Młodej Polski odbija się postulat twórczości
jako kreacji wyobraźniowej. W prostej linii od romantyzmu wy-
wodzi się - zdaniem autora - wyobrażenie świata jako dzieła
sztuki, lecz innowacja młodopolska polega, między innymi, na
stopniu przekształcenia krajobrazu (za przykład posłużył tu
wiersz Bronisławy Ostrowskiej). Romantycy chętnie przedsta-
wiali świat jako malowidło, jako kreację malarską; poeci młodo-
polscy posługują się raczej metaforyką rzeźby lub jubilerstwa
(np. Staff). Szczegółowej analizie i interpretacji poddany zo-
stał m.in. motyw posągu w poezji młodopolskiej. Posąg w sposób
dialektyczny ewokuje jeden z podstawowych konfliktów epoki:
żywiolowe życie - "okowy" (przykładów dostarczyły tu m.in. wiersze
Tetmajera, Staffa, Żuławskiego).

Popołudniowe posiedzenie pierwszego dnia konferencji rozpoczął dr Mieczysław Jan k o w i a k referatem "Niebo i jego asocjacje w literaturze Młodej Polski", poświęconym różnym realizacjom motywu nieba w poezji i prozie epoki. Punktem wyjścia było tu stwierdzenie nowej malarskiej formuły nieba w sztuce młodopolskiej. Referent podkreślił fascynację Przybyszewskiego i Kasprowicza obrazami norweskiego malarza Edwarda Muncha (zwłaszcza zaś obrazem "Krzyk"). Na szczególną uwagę zasługują dwa sposoby istnienia nieba w literaturze młodopolskiej: 1) jako wizja apokaliptyczna (Miciński, Przybyszewski, Berent) i 2) w poetyce marzeń i snu na jawie. Analizie poddano także różne funkcje światopoglądowe, jakie motyw nieba pełnił w literaturze epoki ("puste niebo" i związana z nim egzystencjalna problematyka losu człowieka czy motyw "chorego nieba" w powieści Przybyszewskiego "Homo sapiens"). W zakończeniu referent wskazał możliwość odmiennego sfunkcjonalizowania tego motywu.

Ostatni referat tego dnia, zatytułowany "Góry w literaturze Młodej Polski", wygłosił dr Jan P r o k o p (IBL). W ujęciu pisarzy młodopolskich - stwierdził - góry są ostoją wieczności i tym przeciwstawiają się współczesnemu, ciągle zmieniającemu się światu. W obliczu natury dochodzi do odkrycia człowieka wiecznego, człowieka, który najpełniej realizuje się poza historią. Poeci Młodej Polski odwracają się od historii, tragiczności i dostojeństwa szukają w sferze ponadczasowej jaźni. Góry są dla nich domeną ponadczasowości, projekcją tego wszystkiego, czego brakowało we współczesnym życiu społecznym. Poza historią - w górach ujawnia się Absolut; góra jest łącznikiem pomiędzy ziemią a niebem. Stąd ponowne odkrycie Tatr - źródła świeżych wrażeń, symbolu tego, co harde. Tatry są rezerwatem pierwotnych sił i miejscem epopei, objawieniem pisma bożego. Obok tego jednak pojawia się konkurencyjny - groteskowy obraz Zakopanego (Struga "Zakopanoptikon"), będący w gruncie rzeczy demistyfikacją mitu.

Opozycyjnie wobec młodopolskiej mitologii tatrzańskiej, opartej na przekonaniu, że źródła siły tkwią w przyrodzie, u-sytuował referent koncepcje Brzozowskiego. Natura jest dla niego wrogim żywiołem i twardym przeciwnikiem; odmitycyznione

góry są miejscem próby sił. Z założeń bliskich Brzozowskiemu wyrosła poezja Juliana Przybosa.

Referat zamykało przewrotne pytanie, czy i góry nie należą do owych znaków tak nadużywanych przez różne - społecznie i historycznie uwarunkowane - mitologie?

Drugi dzień konferencji rozpoczęła dr Marta W y k a -
- H u s s a k ó w s k a (IBL) referatem "Z problemów młodopolskiego heroizmu", w którym - odmiennie niż jej poprzednicy - zajęła się ewolucją motywu bohatera (rozumianego tu jako "heros", "wybitna indywidualność", itp.) nie w jego warstwie stylistyczno-obrazowej, lecz w warstwie ideologicznej (światopoglądowej). Punktem wyjścia referatu było stwierdzenie, że modernizm z indywidualizmu i kultu twórczej jednostki uczynił swój program. Jednym z wcieleń tego indywidualizmu jest figura bohatera-wielkiego człowieka, wybitnej, niepowtarzalnej postaci, z rodowodem najczęściej mitologicznym. Pojawia się on jako reakcja na dandyzm i antyheroizm, na programową słabość i psychiczne aktorstwo pierwszego pokolenia Młodej Polski - wyraża więc przede wszystkim głos pokolenia drugiego. Moderniści korzystają tu z tej wersji i interpretacji mitu Prometeusza, jaką odziedziczyli po romantykach.

Problematyka heroizmu i bohatera-wielkiego człowieka ma w literaturze młodopolskiej wiele znaczeń: idea człowieka wiecznego uwikłana jest często w problematykę narodową (T. Miciński), natomiast w twórczości lirycznej czyni kojarzy się raczej z wolą mocy, z kreacją świadomości wspartej na koturnowym rozumieniu lirycznego "ja" (Staff, Tetmajer) itd. Literatura młodopolska była szczególnie wyczulona na sprawę bohaterstwa w historii, nawydobywanie z niej takich przykładów, które równoważyłyby historyczną klęskę Polski (Żeromski, Kasprówic, Wyspiański), stąd też - metafizyka czynu narodowego.

Wszakże bunt prometejski przestał wystarczać jako wzór antropologiczny, co wiąże się ze zmianami pojęcia mitu i koncepcji bohatera, z upadkiem wiary w ideę h o m o s a p i e n s. Nowym bohaterem staje się np. człowiek erotyczny Przybyszewskiego, osiągający wielkość poprzez pozbycie się wszelkich hamulców.

Pisarzem, który tropił w literaturze modernistycznej kreacje mitologiczne wywodzące się z romantyzmu i zwalczał romantyczny - bezdziejowy heroizm, był Brzozowski. H o m o s a p i e n s zostaje u niego zastąpiony przez Bergsonowskiego h o m o f a b e r, którego motorami działania jest czyn i twórcza praca. Taki będzie ów postulowany przez Brzozowskiego nowy bohater literatury - uświadomiony robotnik.

Po roku 1905 literatura młodopolska kreowała rzeczywistość bohaterską, zaludnioną herosami dzielnymi, lecz stworzonymi z elementów tradycyjnych. Poetą, którego twórczość - realizująca nakaz czynu - zdolna była rozwiązać konflikty epoki, był Leśmian. Problematyka poezji Leśmiana to przecież także historia bohaterstwa. Heroizm dwunastu braci z "Dziewczyny" ma wymiar metafizyczny, niezależny od czasu - czyn pozostaje w tym wierszu jedyną prawdziwą wartością, ujarzmiającą nicość i pustkę.

Następny referat, zatytułowany "Próżnia - pustka", wygłosiła doc. dr Maria P o d r a z a - K w i a t k o w s k a (IBL). Punktem wyjścia do analizy tych pojęć i wyobrażeń w poezji młodopolskiej były w referacie ich definicje słownikowe. Tak więc pierwsze znaczenie słowa "pustka" - to "miejsce bezludne". Pejzaże w wierszach modernistycznych rzeczywiście pozbawione są ludzi; zamiast nich pojawiają się tam wszelkiego rodzaju antropomorfizacje. Drugie znaczenie słowa "pustka" - to "miejsce nie zabudowane". Pejzaż nieprzychylny człowiekowi: jałowy ugór, kamienne pustkowia, ruiny itp. Pustocie towarzyszą zazwyczaj inne jeszcze kategorie negatywne: brak dźwięków, żywych kolorów, ruchu. Pejzaż jest spetryfikowany; dominuje nad nim często księżyc - martwe ciało niebieskie. Tego typu pejzaże są w wierszach nacechowane emocjonalnie - negatywnie.

W poezji młodopolskiej zarówno p r z e s t r z e ń rozległa, jak taka, która jest ograniczona, służą ewokacji ludzkiej s a m o t n o ś c i, która jest zresztą ambiwalentna: może wypływać z poczucia potęgi i wyższości, ale może być także konsekwencją braku umiejętności przystosowania się do społeczeństwa, może więc być życiową klęską. Osamotnionym człowiekiem w literaturze Młodej Polski jest przede wszystkim jednostka genialna, twórcza.

Drugi (uniwersalny) rodzaj osamotnienia jest następstwem odkrycia "pustego nieba", lecz nawet pustka uniwersalna może być ambiwalentna. Bowiem z jednej strony daje uczucie tragicznego osamotnienia, ale z drugiej - uoży szukać źródła mocy w samym sobie. "Puste niebo" graniczy z inną p u s t k ą, z niewiarą w jakiegokolwiek istnienie.

Kolejne znaczenie słowa "pustka" - to puste wnętrze czegoś, "pustka w sercu". Jest to metafora językowa bardzo częsta w poezji Młodej Polski, ocharakteryzująca się typową konstrukcją łączącą abstrakt z konkretem (inny przykład: "pustynia mej dumy").

Martwe, jałowe, duszne p u s t k i okazują się symbolem-kluczem dla problematyki modernistyczno-dekadencjonalnej: utrata zaufania do obowiązujących dotąd wartości, sceptycyzm filozoficzny, pesymizm wywołany nadmierną autoanalizą, świadomość końca kultury śródziemnomorskiej, brak perspektyw dla młodego pokolenia. Jednak niektórzy poeci (np. Staff) będą otwarcie przeciwstawiać się martwocie, zastoju, jałowości.

Z kolei dr Hanna F i l i p o w s k a (IBL) przedstawiła referat pt. "Tułacze i wędrowcy w poezji Młodej Polski". Motywy wędrowca, pielgrzyma, wędrowki i drogi (a także: żeglarz i żegluga) należą do najstarszych w literaturze. W Młodej Polsce motyw wędrowki i wędrowca uzyskał specyficzne treści i funkcje literackie.

Charakterystyczną cechą modernistycznego ujęcia tego motywu było to, że wędrowiec nie przebywa dróg rzeczywistego, widzialnego świata, lecz pozostaje na terenie wewnętrznego życia jednostki - duszy. Teren wędrowki, jej krajobraz - to "pejzaż wewnętrzny". Wędrowiec jest wszakże tylko jednym z elementów podporządkowanych ogólnej kompozycji obrazu. Istotna jest całość obrazu, którą ma przekazać czytelnikowi określony s t a n d u c h a. Stąd zamiłowanie do rozległych, monotonicznych, posępnych i niezmiernych przestrzeni.

Moderniści czynili wędrowkę symbolem swojej egzystencji. Poszukiwanie absolutu wyraża się u nich przemianą horyzontalnej linii wędrowki w linię wertykalną. Wzloty duszy czy zstąpienie wędrowca w głąb poprzez duszę - za każdym razem punktem dojścia jest absolut. Bohaterem pierwszej z wędrowek jest sama

dusza, drugiej - poeta. Pierwsza - to stan niewinnej i biernej ekstazy, druga - to aktywność poznawania i tworzenia w trwodze i poczuciu winy. Te dwie drogi ku absolutowi symbolizują dwie odmienne koncepcje sztuki: 1) rozumianej jako natchnienie i 2) rozumianej jako aktywna kreacja. W obu wypadkach sztuka jest najwyższym celem i sensem ludzkiego istnienia; jest drogą do absolutu lub absolutem samym.

W poezji młodopolskiej wyraźnie zaznaczone jest symboliczno-religijne znaczenie wędrowki jako odpowiednika sytuacji człowieka na ziemi. Wędrowiec obdarzony jest siłą poznania i siłą twórczą, będącą źródłem jego mocy i grzechu, jest wyklęty, poddany deterministycznym prawom i buntujący się przeciw nim. W konstrukcji tej wyraźny jest wpływ Nietzschego.

Ale wędrowka to także powrót. W wielu wierszach zawierających motyw powrotu akcenty antycywilizacyjne, antyurbanistyczne sąsiadują z pochwałą życia i najprostszych wartości: domu, rodziny, przyjaźni. Ale wraz ze zwrotem ku ziemi bramy absolutu i podświadomości zostają zatrzęsnięte: powroty oznaczają wyrzeczenie się poszukiwań.

Tego samego dnia po południu wygłoszono dwa referaty. Dr Jerzy P a s z e k przedstawił "Motyw ognia w literaturze Młodej Polski", zwracając uwagę na podwójne znaczenie tego motywu (życie - śmierć). Ogień należy do najstarszych literackich obrazów tak różnych uożyć, jak miłość czy gniew. Motyw ten interpretował referent jako charakterystyczny składnik k o n w e n c j i p o e t y c k i e j epoki (twierdzenie to oparte było na statystycznych obliczeniach częstotliwości występowania tekstów literackich z "ogniem" w tytule w okresie pozytywizmu i Młodej Polski). W drugiej części referatu autor analizował główne wątki tematyczne związane z motywem ognia w wierszach modernistycznych. Obok sygnalizowanej już ambiwalencji znaczeń związanej z "ogniowym" obrazowaniem, w poezji epoki motyw ognia skojarzony jest często z problematyką kondycji artysty i twórczości poetyckiej, która utożsamiana bywa z czynem prometejskim (wykradanie boskiego ognia - tak jest np. w wierszach Tetmajera czy B. Ostrowskiej). Los artysty przedstawiany jest jako "spalenie się"; pojmowanie procesu twórczego jako całopalenia rozważał autor w związku z sądami Nietzschego.

Ostatnim wystąpieniem na konferencji był referat dra Ta-
deusza K ł a k a (UŚl.) pt. "Motywy akwatywne w wyobraźni
pisarzy Młodej Polski", w którym autor starał się dać możliwie
jak najobszerniejszy rejestr rozmaitych realizacji motywu wody
w różnych tekstach literackich epoki. W o d a pojawia się
w nich nieprzypadkowo - szyfruje różne znaczenia poetyckie, fi-
lozoficzne i światopoglądowe. I tak, "woda stojąca" ewokuje ma-
rzenia o śmierci, o cofnięciu się w "pra-czas"; woda płynąca
jest najczęściej symbolem życia. Ale bywa też i odwrotnie, cze-
go przykładem mogą być różne nastroje związane z poetyckim ob-
razem morza - spokojnego i wzburzonego. Wody studni kryją (lecz
i otwierają) dostęp do świata podziemnego; wody stawu (np. u
Reymonta czy B.Ostrowskiej) są siedliskiem uspionych złych sił.

Szczegółowej analizie poddał referent motywy akwatywne u
Żeromskiego. W "Wiernej rzece" woda żyje, bohaterowie wiedzą z
nią długie rozmowy; woda bywa obrazem rzeczywistości lub - jak
w "Popiołach" - jest projekcją zdarzeń przyszłych.

W poezji modernistycznej woda stymuluje doświadczenie nie-
skończoności; wobec wód pojawia się charakterystyczne marzenie
o dawnym życiu, odnawia się pamięć. Źródłem inspiracji dla poe-
tów mógł być, w tym zakresie, poemat prozą Przybyszewskiego
"Nad morzem" lub "Statek pijany" Rimbauda.

W dyskusjach, obok licznych spraw szczegółowych dotyczą-
cych analiz i interpretacji poszczególnych tekstów literackich
(i realizacji uruchamianych w nich motywów), centralne miejsce
zajęła ogólna problematyka metodologiczna, związana z kwestia-
mi krytyki tematycznej i krytyki mitograficznej, ich zakresów
i możliwości zastosowania.

Mgr Izabela Jarosińska

POLSKIE EDYTORSTWO NAUKOWE W OKRESIE POWOJENNYM

Sprawozdanie z konferencji naukowej

Intencją organizatorów konferencji naukowej Instytutu Ba-
dań Literackich nt. "Polskie edytorstwo naukowe w okresie po-
wojennym" (Warszawa, 19-20 listopada 1972 r.) było stworzenie